

Отримано: 10 березня 2018 р.

Прорецензовано: 12 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 19 березня 2018 р.

e-mail: esljunina@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/2-162-164

Слюніна О. В. Конфлікт людини й оточення: еволюція героя у творах Германа Гессе (на матеріалі творів «Степовий вовк», «Гра в бісер» та «Сіддхартха»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 2, березень. С. 162–164.

УДК 821.111

Слюніна Олена Вікторівна,

Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», м. Харків

КОНФЛІКТ ЛЮДИНИ Й ОТОЧЕННЯ: ЕВОЛЮЦІЯ ГЕРОЯ У ТВОРАХ ГЕРМАНА ГЕССЕ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ «СТЕПОВИЙ ВОВК», «ГРА В БІСЕР» ТА «СІДДХАРТХА»)

Стаття присвячена дослідженню проблеми авторської інтерпретації соціально важливих феноменів для німецько-швейцарського письменника Германа Гессе, зокрема йдеться про еволюцію персонажів в умовах аксіологічної кризи інтелектуальної прози майстра слова.

Ключові слова: інтелектуальний роман, постмодернізм, образ, мотив.

Слюніна Елена Викторовна,

Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия», г. Харьков

КОНФЛИКТ ЧЕЛОВЕКА И ОКРУЖАЮЩИХ: ЭВОЛЮЦИЯ ГЕРОЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ГЕРМАНА ГЕССЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ «СТЕПНОЙ ВОЛК», «ИГРА В БИСЕР» И «СИДДХАРТХА»)

Статья посвящена исследованию проблемы авторской интерпретации социально важных феноменов для немецко-швейцарского писателя Германа Гессе, в частности речь идет об эволюции персонажей в условиях аксиологического кризиса в интеллектуальной прозе мастера слова.

Ключевые слова: интеллектуальный роман, постмодернизм, образ, мотив.

Elena Sljunina,

Kharkiv Humanitarian University «People's Ukrainian Academy», Kharkiv

CONFLICT OF MAN AND OTHERS: THE EVOLUTION OF THE HERO IN THE WORKS OF HERMANN HESSE (ON THE MATERIAL OF THE WORKS «STEPPE WOLF», «GAME OF BEADS» AND «SIDDHARTHA»)

The article is devoted to the study of the author's interpretation of socially important phenomena for the German-Swiss writer Hermann Hesse, in particular, the evolution of characters in the conditions of an axiological crisis in the intellectual prose of the master of the word. The article focuses on the problem of riot that occurs in the main character's souls in novels «Steppe Wolf», «Game of Beads» and «Siddhartha». The reasons for the antinomic thinking of the characters, the features of the rebellion and its consequences are highlighted. Three types of solving the conflict between society and the individual are distinguished: destruction (Harry Geller), service (Joseph Knecht) and humility, finding harmony with the world (Siddhartha). In the article, the features of the individual style of Hermann Hesse are considered, the main features of his style of writing, such as autobiographical, psychoanalysis, intellectuality, attention to philosophical questions, aspiration to unite the eastern and western philosophical positions are determined.

Key words: intellectual novel, postmodernism, image, motive.

Постановка проблеми. Творчість видатного німецького письменника, лауреата Нобелівської премії з літератури (1946 р.) Германа Гессе, безперечно, належить до кращих надбань людської цивілізації. Герман Гессе увійшов в історію світової літератури не тільки як митець, що у творах культивував експресіонізм, а і як майстер слова, який зробив перші кроки в бік постмодерністських шукань. Майстер слова торкався не лише злободенних питань, а й «вічних»: про сенс життя, про самотність людини в багатомільярдному світі, про засади різних релігій і культур. Позиція митця полягала у визнанні загальних ідей гуманізму, у закликах до взаємної толерантності, у сократівському прагненні пізнати себе. Герман Гессе увійшов в історію розвитку художньої літератури як оригінальний поет, багатогранний прозаїк і один із засновників інтелектуального роману.

Як і в багатьох інших письменників, творчий шлях Г. Гессе розпочався з епігонства романтизму й натуралізму. Перший твір, що приніс відомість майстру слова, називався «Петер Камендцинд» і засвідчив появу нового й досить симпатичного автора, який, однак, не мав жодних підстав чимось виокремитися з-поміж інших. Лише після виходу 1919-го року «Деміана» під псевдонімом Емілія Синклера про Г. Гессе почали говорити як про письменника нового типу.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Художня спадщина Германа Гессе привернула увагу багатьох дослідників, причому аналізували його мистецький доробок не тільки літературознавці, а також і лінгвісти, педагоги, психологи й філософи. Варто відзначити, що серйозно цікавитися творчістю німецького письменника почали ще за його життя. Так, 1927-го року було видано біографію митця, яку написав Гуго Балль. Серед слов'янських учених, які досліджували життєвий і творчий шлях Германа Гессе, слід назвати А. Я. Акопяна, С. С. Аверінцева, А. Г. Березіну, Н. О. Гучинську, В. Д. Седельника та багатьох інших. Щодо проблем, які привернули увагу науковців, то це й особливості життєвого шляху майстра слова, його поетична спадщина, його малярські роботи, синтез західної та східної культури у творах, новаторство й традиція творів, їхнє філософське підґрунтя.

Серед домінуючих ознак творчості Германа Гессе, на які вказують дослідники, необхідно назвати такі: глибокий психоаналіз, філософічність, простота, прагнення поєднати східну та західну візії, інтелектуальність та автобіографічність. Майже

всі твори майстра слова містять автобіографічні елементи. Скажімо, у «Грі в бісер» бенедиктіанський монастир Маріафельс – це пряма алюзія на Маульбронн, де навчався автор. А прототипом отця Якова став історик Яків Буркхардт. «Степовий вовк» із його увагою до архетипів колективного несвідомого написаний під впливом знайомства з К. Г. Юнгом. У творі «Сіддхартха» змальовано захоплення Германа Гессе східною культурою, адже батьки письменника були місіонерами в Індії, а дід по материнській лінії – Герман Гунтер (на честь якого, до речі, назвали хлопчика) – майже все життя провів на Сході.

Формулювання завдань дослідження. Однак названі вище твори поєднують не лише той факт, що вони всі тим чи іншим чином дотичні до біографії митця. Власне, протягом усього життя однією з основних тем творів Г. Гессе була проблема становлення людини в соціумі, конфлікт особистості з оточенням та способи подолання цього конфлікту. Як тонкий психолог, філософ, мораліст та інтелектуал письменник апелює до різних аспектів людської самотності, розглядає боротьбу проти-лежностей, заглядає в найпотаємніші куточки людської душі, індивідуального свідомого.

Метою цієї розвідки постає розгляд і порівняння кризових ситуацій, у яких опиняються персонажі Г. Гессе. Серед основних завдань статті – висвітлення еволюції свідомості головних героїв. Отже, розглянемо, як вирішують цю проблему персонажі романів «Степовий вовк» (1927), «Гра в бісер» (1943) та повісті «Сіддхартха» (1922). Незважаючи на те, що твори були написані в іншій послідовності, однак розглядати світоглядні позиції персонажів варто саме в такому порядку, як було зазначено вище.

Виклад основного матеріалу. Розпочнімо зі «Степового вовка», де головним героєм є Гаррі Геллер – інтелегент, що веде усамітнений спосіб життя. Він ототожнює себе із вовком, який заблукав у світі міщанства. Покажемо використання епітета *степовий*, тут простежується кілька основних домінант. По-перше, степ є відомою алюзією на саме життя. Відповідно, Гаррі перебуває в пошуках сенсу буття. По-друге, степ – це дикий простір, далекий від будь-якого культурного життя. Тож, автор вибудовує своєрідну антиномію, протиставляючи дух і природу в прагненні головного героя знайти своє Я. До цього прийому Г. Гессе апелює в багатьох творах – тут позначилося давнє захоплення письменника романтизмом і його біполярними переживаннями.

Гаррі Геллер постійно відчуває в глибині душі непримиренну боротьбу цивілізації та дикості, людини та вовка. Ця боротьба прирає чоловіка на страждання, єдиним виходом головний герой бачить самогубство. Варто сказати, що й сам Герман Гессе неодноразово перебував у подібному стані. Уперше криза торкнулася душі майстра слова, коли він ще навчався в Маульбронні, тож це дає підстави науковцям стверджувати, що Гаррі Геллер – це пряма алюзія на самого автора, вияв йогоalterego, вияв архетипу духа, бо навіть ім'я персонажа починається з тих самих літер, що й ім'я письменника.

Виходом для Гаррі Геллера стає гумор. Це одна з основних ознак постмодернізму як напрямку. Герой у постмодерністів дуже подібний до героя романтиків, адже він так само самотній, він переживає внутрішню боротьбу, проте, якщо романтизм вбачає для героя один вихід – смерть, то постмодерністи постулюють гумор як засіб виживання в безглуздому світі. Письменники зображують особистість, яка шукає «себе в собі», перебираючи задля цього різні маски. Таким постає Гаррі Геллер. Потрапивши до магічного театру, він «приміряє» різні ролі, розглядає різні варіанти розгортання подій. При цьому слід пам'ятати, що все дійство відбувається саме в театрі, який зіставний із самим життям (не можна не пригадати відомий вислів Жака з комедії У. Шекспіра «Як вам це подобається»: «Увесь світ – театр, а люди в ньому актори»). Щоправда, якщо в У. Шекспіра світ зіставляється з театром, то в пошуках постмодерністів світ, радше, балаган, цирк. Власне, однією з основних ознак постмодерну є карнавальність. Як зазначає Т. Н. Денисова: «Світ і людина втратили зміст, залишилася лише какофонія сміху, фантазмагорія, чудернацька суміш трагічного й комічного, якась буфонада, фарс» [Денисова Т. Н. Феномен постмодернізму: контури і орієнтири // Слово і час: Літературознавчий часопис. – 1995. – № 2. – С. 18-27]. Світ уявляється Гаррі Геллеру складним, хаотичним, його ж власна душа – багатомірною, тому кращий спосіб засвоєння реалій довкілля та самого себе – ігровий.

У роботі Г. В. Коротич підкреслено, що драма Гаррі Геллера полягала, передусім, у тому, що в душі персонажа «співіснували, ворогували, проникали один в одного два світи: світ «вовка», або темний світ інстинктів, неприборкані дикості, жорстокості, грубої тваринної природи, і світ «людини», тобто світ культури, світ витончених думок і почуттів (а для міщанина це світ посередності, духовної вбогості)» [Коротичhttp://www.rusnauka.com/NIO_2007/Philosophia/18692.doc.htm]. Намагання Геллера пристосуватися до дійсності, що його оточувала, стали таким, як усі, завершуються крахом.

Як і Гаррі Геллер, головний персонаж роману «Гра в бісер» – Йозеф Кнехт – постає перед реципієнтами людиною, що має внутрішній конфлікт. На відміну від Геллера, Кнехт страждає від того, що живе в середовищі, де на все природне та міщанське накладено табу, тобто Йозеф постає ніби діаметральною протилежністю Гаррі, з одного боку, адже Геллер страждає від надмірності міщанського, а Кнехту якраз бракує мирського. Проте, якщо поглянути глибше, стає зрозуміло, що Г. Гессе працює все над тією самою проблемою: проблемою внутрішньої роздвоєності й самотності головного героя. Щоправда, вектори в «Грі в бісер» зміщено. Йозеф Кнехт перебуває в Республіці духу – утопічній провінції Касталія, що становить собою штучну елітарну державу. У Касталії (до речі, і сама назва провінції символічна: вона походить від назви джерела, де, згідно з переказами, жив Аполлон зі своїми музами, тож здавна Касталія символізувала високе мистецтво й поетичне натхнення) живуть лише обрані – люди, чийм покликанням є охороняти й зберігати інтелектуальні здобутки та духовні багатства людства. Якщо спочатку Кнехт сприймає касталійські ідеали із захватом, то згодом починає розчаровуватися в них, адже очищення від «людського» («тваринного», «міщанського») видається головному герою неправильним. Тож, по суті, Кнехт переживає те саме відчуття роздвоєності, що й Гаррі Геллер (особливо після знайомства зі своїм антиподом – Плініо-Десиньйорі). Так само, як і Гаррі Геллер, Йозеф Кнехт прагне досягти давньої сократівської мудрості – пізнати самого себе. Кнехт розуміє, що не може бути стовідсотково відданим Касталії, доки не вирішить конфлікт у своїй душі, доки не знайде своє місце у світі. Відповідно, персонаж вирушає в подорож на Схід, навчається в Старшого Брата, активно спілкується з отцем Якобом та Плініо-Десиньйорі, пише художні біографії та поетичні твори. Власне, у цьому вбачається бунтарство головного героя, адже в Касталії будь-які тісні контакти із зовнішнім світом піддаються остракізму, а прояви творчості взагалі заборонені. Тож, Йозеф Кнехт теж бунтар, але виступає він проти занадто великого захоплення духовністю, адже після обрання всі помисли майбутнього касталійця повинні бути спрямовані тільки на культивування служіння високому ідеалу. У приватній розмові з Магістром Александром Кнехт буквально говорить так: «Але я, навчаючись у отця Якоба, відкрив для себе, що я не лише касталієць, а й людина, що світ, цілий світ стосується й мене, вимагає від мене, щоб я брав участь у його

житті. Із цього відкриття випливали вимоги, обов'язки, потреба, бажання, виконати яких я аж ніяк не міг. Світське життя в очах касталійця було чимось відсталим і неповноцінним, повним пристрастей і брутальності, неладу й розхристаності, він не бачив у ньому нічого гарного й вартого наслідування. А насправді ж світ і його життя безмежно ширші й багатші, ніж міг уявити собі касталієць, цей світ – безперервне становлення [Гра, с. 344]. У цій цитаті простежується протиставлення не тільки двох світів: касталійського й звичайного, але й чітко вказано, що все касталійське видається противним самій людській природі. Кнехт намагається втілити істину, яка закладена в Талмуді про те, що людина має шість рис: трьома подібна до тварин і трьома до ангелів: як тварина їсть та п'є, множиться, викидає; як янгол має розум, ходить прямо та розмовляє [Талмуд, с. 187]. Відповідно, відмова від будь-якої частини свого ества призводить до того, що людина перестає бути людиною й відбувається занепад як особистості, так і світу. Як зазначено в роботі Т. Шелкунової, «Касталія – це і є західноєвропейська культура, виведена вибудована на мертвихантичних зразках. Така культура чужа фаустівській душі. Вона не здатна внаслідок життєвості, а лише височіти Парнасом» [Шелкунова, с. 168]. Незважаючи на всі вади «фельетонної доби», про яку згадано на початку «Гри в бісер» як про ознаменування початку загибелі людської культури через знецінення духовності, Йозеф Кнехт розуміє, що й Касталія з її вектором тільки в бік духовності – це також хибний шлях. Головний герой досягає посади Магістра Гри – однієї з найвищих посад у Педагогічній Провінції. А потім сам зрікається цієї посади (хоча за правилами Касталії це неможливо, тож бачимо й тут бунтівну вдачу персонажа). Кнехт говорить, що Педагогічна Провінція зупинилася в розвитку: «<...> тут ми жили поза межами світу, ми самі були маленьким, довершеним світом, що давно скінчив процес становлення, перестав рости» [Гра, с. 344].

Слово «служіння» є показовим у плані Кнехта, адже роль головного персонажа запрограмована самим його іменем, у перекладі з німецької **Knecht** – це робітник, слуга. Бунт Кнехта тому спрямований не на руйнацію, а на спробу побудувати щось нове, головний герой «Гри в бісер» спрямовує свій протест проти неможливості рухатися далі, на систему, що не спроможна розвиватися.

Не менш цікавим видається твір «Сіддхартха». По-перше, досить важко визначити жанр: чи це реалістичний роман, чи це історичний роман, чи це крок у бік М-реалізму. Сам автор називав «Сіддхартху» «індійською поемою»: «У моїй індійській поемі все йшло добре до тих пір, поки я писав про те, що пережив сам: про настрій молодого брахмана, що шукає мудрості, мучиться й катує себе <...>. Коли я закінчив про Сіддхартху аскетичного, який страждає, я хотів зобразити Сіддхартху-переможця <...>. Рано чи пізно він усе-таки стане переможцем». Із цієї цитати випливає, що для письменника Сіддхартха постає втіленням людини, що пройшла нелегкий шлях (аскетизм, міщанство, смерть коханої, непорозуміння із сином), однак життєві негаразди не зламали її і чоловік урешті-решт віднайшов ту гармонію, до якої прагнув усе життя. У «Сіддхартсі» втілено головну ідею східного світогляду про те, що все в цьому світі становить одне ціле, репрезентує єдність: «Якщо «це є ти», то чи станеш ти «це» руйнувати?» [Родичева, с. 82]. Можливо, саме для маніфестації цієї ідеї Г. Гессе й розмежує Сіддхартху та Будду, адже у творі це зовсім різні люди (в індійській традиції Будда – це друге ім'я Сіддхартхи). У момент найвищого просвітлення Говінда перестає усвідомлювати окремішність між усіма живими істотами, він просто тастиг, дивлячись в обличчя Сіддхартхи і йому «ввижались інші обличчя, десятки облич, довга вервечка, цілий потік – сотні, тисячі облич, й усі вони напливали й відпливали, а проте всі, здавалося, водночас стояли перед його очима, усі безперервно змінювалися й оновлювалися, однак усе то був він, Сіддхартха» [Степ, с. 91].

Сіддхартха проходить стадію Гаррі Геллера, коли заперечує все довкола й самого себе, проходить стадію Йозефа Кнехта, коли працює помічником Васудеви, однак, на відміну від Магістра Гри, Сіддхартха здатен рухатися й розвиватися далі, адже він є носієм як тілесного, так і духовного. У «Післямові» до видання «Степового Вовка» Герман Гессе зазначив, що «хоч в історії Степового Вовка показано хворобу й кризу, це не та криза, що веде до смерті, до загибелі, а навпаки: та, що веде до одужання» [Степ, с. 255]. Отже, у трьох творах автор показує кризу у свідомості людини, однак стверджує, що подолання цієї кризи дозволить дістатися нових вершин, як, власне, у романі «Сіддхартха». Ще одним цікавим образом, на який варто звернути увагу, постає образ води в «Гри в бісер» та в романі «Сіддхартха». Здавна вода, річка вважались архетипними символами межі між світами. Якщо у «Гри в бісер» Йозеф Кнехт видається нездатним перебороти водяну стихію, то в Сіддхартха спочатку допомагає перевізнику, а потім сам займає його місце.

Висновки та перспективи дослідження. Якщо Гаррі Геллер – це бунтар, який прагне зруйнувати все: міщанську цивілізацію, самого себе урешті-решт; то Кнехт – це слуга, який бажає присвятити своє життя іншим, його бунт – це спроба побудувати щось нове, це бунт Самсона, що руйнує храм, аби стало можливим подальше існування цивілізації.

Таким чином, Герман Гессе розглядає три шляхи вирішення конфлікту особистості й суспільства: руйнація та бунтарство, служіння, а також смирення та віднайдення гармонії шляхом самопізнання та пізнання світу.

Перспективним, на нашу думку, видається подальше дослідження творчості Германа Гессе в контексті аналізу різних образів та мотивів, зокрема, мотиву гри в романах «Гра в бісер» та «Степовий вовк».

Література:

1. Акоюн А. Я. Концепция героя в романе Германа Гессе «Степной волк» [Электронный ресурс] / А. Я. Акоюн. – Режим доступа : <http://20v-euro-lit.niv.ru/20v-euro-lit/articles-germaniya/akopyan-konceptsiya-geroia-v-romane-stepnoj-volk.htm>
2. Гессе Г. Гра в бісер / Г. Гессе. – К. : Дніпро. – 1978. – 484 с.
3. Гессе Г. Сіддхартха : Повесть; Степовий вовк : Роман / Г. Гессе. – К. : Молодь, 1992. – 256 с.
4. Денисова Т. Н. Феномен постмодернізму: контури і орієнтири / Т. Н. Денисова // Слово і час: Літературознавчий часопис. – 1995. – № 2. – С. 18-27.
5. Коротич Г. В. Проблема человека в романе Германа Гессе «Степной волк» / [Электронный ресурс] / Г. В. Коротич. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/NIO_2007/Philosophia/18692.doc.htm
6. Родичева И. С. Жень и дао как формы внутреннего постижения: стратегия самопознания в древнекитайской философии / И. С. Родичева // Філософські перипетії: Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2008. – № 830. – С. 80-87.
7. Талмудические трактаты: Авот. Авот де-рабби Натан (1-2) / [под ред. Р. Кипервассера]. – М. : Мосты культуры. – 2011. – 327 с.
8. Шелкунова Т. В. Код гри в романі Г. Гессе «Гра в бісер» / Т. В. Шелкунова // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. – 2014. – № 19. – С. 167-171.